

ИКОНОМИКА И ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ – ПЪТ КЪМ АЛТЕРНАТИВИТЕ

Светла Тошкова

ECONOMICS AND ECONOMIC THEORY – A PATH TOWARDS THE ALTERNATIVES

Svetla Toshkova

Abstract

The article looks at the development of modern economic theory in recent decades, which is in the process of profound transformation - a process of new search in methodology and changes in the main theoretical models / paradigms/. It defends the thesis that economic theory has reached a stage of imperative rethinking of basic methodological approaches and basic theoretical postulates in the direction of limiting the influence of the neoclassical paradigm and rejecting the formulation of socially neutral economic science. The real problems of the economic development impose increasingly the understanding of the incorporation of the economy into the overall politico-economic, socio-institutional system based on the values of the socio-cultural, moral-ethical, historical-evolutionary development which supersedes the domination of neoclassical theory and leadsto alternative theories and concepts.

Key words: *political economy, alternative theories, postcapitalism.*

Безспорен е фактът, че икономическата теория се нуждае от основно преосмисляне и приземяване към реалностите на съвременността. Днес, вече не малко години от началото на голямата икономическа криза от 2008 г. и неуспешните опити за изход от нея, става все по-ясно, че проблемите са системни, породени от противоречията на пазарния капитализъм и неолибералния икономически модел. Съвременният капитализъм излезе „извън контрол” и загуби иманентната си способност да се приспособява: капиталистическата държава се оттегли от регулативните си функции, глобализацията задълбочи неравенствата, обедняването маргинализира обществата и ерозира изконните ценности, върху които се изграждаше самата система на капитала от епохата на модерността.

Това признание направиха водещи икономисти-теоретици и политически лидери. След като известният автор на концепцията за „краят на историята” и безалтернативността на неолиберализма Фукуяма се отказа от нея, а нобеловият лауреат Пол Кругман категорично посочи като причина за кризата от 2008 г. неолибералното разбиране за пазарите и рационалния индивид, все по-често в икономическите анализи намират място проблемите на неравенството, бедността, справедливостта. Известният критик на глобализацията Дж.Стиглиц изследва влиянието на неравенството върху демокрацията и правната система на САЩ и доказва, че неолибералната фискалната политика и глобализацията водят до драстичен ръст на неравенството и заплашват самата система на капитала. А в „Капитализъм 4.0” Анатоли Калецки поиска създаването на нова икономическа теория, върху която да се изгради новият модел на капитализма, който ще промени категорично взаимоотношенията между пазарите и правителствата.

В оценките на политиките за изход от кризата все повече се налагат критичните нотки за неадекватност. Политиките на строги икономии, налагани в страните от ЕС за спасение от кризата все повече се провалят на практика и задълбочават кризисната спирала. Интересно е, че наскоро един докторант – Томас Херидън намери грешка в теорията на харвардските корифеи Кенет Рогоф и Кармен Райнхарт за неолибералните рестриктивни политики, която на практика се оказва „грешка за трилиони” при практическото изпълнение на „рецептите”. В икономиките на европейските страни рестрикциите доведоха до незначителни икономически резултати с цената на огромна безработица, задълбочаващо обедняване и драстични неравенства. Самият ЕС преживява огромни сътресения и бъдещето му е неясно. След 60 години от създаването му, трите основни ценности на обединението – свобода, солидарност, справедливост са дълбоко ерозирани. Само преди дни известният съветник по шоквата терапия в Източна Европа Джефри Сакс от трибуната на конференцията на тема „Рестарт на европейската икономика” в Брюксел призова европейците: „Не следвайте американския модел на либерална демокрация!”

Всичко това налага категорично изводът, че неолибералния икономически и политически модел, основан на доминацията на неокласическата икономическа доктрина претърпя крах. Необходима е нова теоретична основа за икономическото развитие, която да възстанови загубените (изоставените) ценностни ориентири, да отчете влиянието на институциите, да вгради икономическата теория в една по-обща системна матрица заедно с политическата и социокултурната реалност, с международните отношения, националните, регионалните и глобалните приоритети.

„Икономическата наука днес е дисциплина, която трябва или да умре, или да претърпи промяна в парадигмата), която едновременно да увеличи обхвата на погледа ѝ и да я направи по-скромна, категоричен е А. Калецки. Тя трябва да разшири хоризонтите си, като приеме прозренията на другите социални науки и исторически изследвания, и трябва да се върне към корените си. Смит, Кейнс, Хайек, Шумпетер и всички останали наистина велики икономисти се интересуваха от икономическата реалност. Те изучаваха реалното човешко поведение на действително съществуващите пазари, вместо да правят допускания за безтелесни представителни агенти и десоциализирани идеални пазари от вид, който не е в състояние да служи като приближение на реалния свят. (Калецки, А. „Капитализъм 4.0”, с. 250, 251).

Реалното съвременно обществено-икономическо развитие натрупна огромен брой *политико-икономически проблеми*, които чакат научно обяснение и пътища за преодоляване:

1) Дългосрочна тенденция на задълбочаване на икономическото и социално неравенство. През последните три десетилетия възнагражданията на хората с ниски доходи (90-те процента на дъното) са нараснали само с 15%, докато при единия % на върха този ръст е почти 150%, а при 0,1-ия % е 300%. (Стиглиц, Дж. Цената на неравенството, изд. Изток-Запад, С. 2014, с. 46);

2) Промени в обхвата на функциониране на пазара и ролята на държавата, институциите и политиката в икономическите отношения.

3) Промени в условията на създаване на богатството и интензивни преразпределителни отношения на всички равнища – вътре в националните икономики, особено в тези в икономически преход; в

регионален мащаб – между страните в ЕС и в другите регионални образувания; на международно ниво – между отделните центрове на икономическа доминация и главно от периферията към центъра на световното стопанство. Особено дълбоки са промените в преразпределението на дохода между производствените фактори – труд, капитал, предприемачество, знание – в новите условия на постиндустриалното общество;

4) Промени в международните отношения – все по-изострящата се конкуренция, борба за ресурси, стремеж към икономическа доминация, нестабилност в международния икономически и политически ред;

5) Задълбочаване на екологичните проблеми – необходимост от осмисляне на отношенията икономика-екология-общество и решаване проблемите на устойчивото развитие;

6) Проблеми на икономическата сигурност, международния тероризъм и миграцията, които имат дълбока социално-икономическа и ценностна основа.

Всички тези реални проблеми на съвременното икономическо развитие на света имат политико-икономическо измерение и налагат преориентиране на теоретичната икономическа наука към политико-икономически анализ и катализират процеса на възраждане на политическата икономия като изследователска програма и академична дисциплина в началото на 21 век.

В последните години в икономическата теория наблюдаваме, макар и несистемна, до известна степен хаотична, но ясно забележима тенденция за обръщане на вниманието към изброените проблеми. Едновременно със силно критичното отношение към неолибералната доктрина и отказ от нея, се налага началото на нова икономическа парадигма на XXI век, изходен момент в която са устойчивостта на световното стопанство и стабилността на развитие на националните икономики като гаранция за съхраняване на демократичните ценности, на свободата и правата на гражданите.

Неравенството

Голяма тема на съвременните политико-икономически изследвания е неравенството, което е достигнало огромни размери и при-

добива глобален характер. Съвременното неравенство е несъвместимо с прокламираните ценности на капитализма и заплашва да взриви демокрацията. Един от най-изявените автори по тази тема е Джоузеф Стиглиц.

Стиглиц поставя сериозните проблеми на американската и световната икономика, предизвикани от драстичното неравенство, което заплашва бъдещето на капитализма. В „Цената на неравенството“ и по-късно в „Голямото разделение“ Стиглиц е категоричен, че перспективата не може да бъде икономически растеж чрез задълбочаване на социалното и глобално неравенство. Проблемът на неравенството и разделението не е само икономически, той е морален и засяга демократичните ценности. Ако бизнесът не инвестира в труд, а безогледно трупа краткосрочни печалби, които водят до драстично неравенство и разделение на обществото, системата на капитализма е изправена пред неминуема катастрофа

Проблемите на неравенството се задълбочават и с политиката за изход от кризата. Философията на тази политика е изградена отново в полза на интересите на финансовия капитал и единия процент богати. С помощта на политическото си влияние банките успяха да „социализират загубите“ и да приватизират печалбите, с което отново измереното богатство във финансовия сектор се увеличава при застои в заплатите и увеличаване на бедността.

Глобализацията на свой ред увеличава неравенството и задълбочава проблемите по веригата на зависимостта. Правилата на глобализацията също са устроени в полза на богатите – те насърчават държавите да се конкурират за бизнес като оказват натиск за намаляване данъците на корпорациите, отслабват мерките за опазване на околната среда и спазване на основните трудови права. „Асиметричната глобализация също взе своята дан по света. Мобилният капитал изискваше от работниците да правят отстъпки в заплащането, а от държавите – в данъците. Резултатът е надпревара към дъното“.

(Стиглиц, с. 150, 2).

Проблемите на неравенството се мултиплицират в дългосрочен план и ерозират икономическата и политическата система на капитала: стесняват възможностите за икономически растеж, пренебрег-

ват развитието на основния икономически актив – хората, деформират пазара, отслабват „колективното действие“ и възможностите на държавата в социалната сфера.

Безпощадният критик на съвременната капиталистическа система и на глобализацията Дж.Стиглиц е привърженик на идеята за реформирането на капитализма. Поставяйки икономиката в глобалната схема „икономика-политика-общество“, Стиглиц смята, че политическата воля за промени на законодателната рамка и ефективното управление на икономическите процеси чрез по-активна намеса на държавата във взаимодействието с пазарите може да ги накара да работят в полза на повечето хора. Това ще възвърне изгубените ценности на демокрацията и върата в равните възможности.

Програмите за икономическа и политическа реформа на Стиглиц съдържат основни действия, които държавата и другите политически и икономически институции следва да предприемат, за да стимулират едновременно повишаването на икономическата ефективност, справедливостта и шансовете. Сред тях са: ограничаване на излишъка на върха и обуздаване на финансовия сектор чрез подходящи регулации и данъчна реформа; програми за социална защита на останалите – подобряване достъпа до образование, здравеопазване, до пазара на труда и опазване на трудовите права; балансиране на резултатите от глобализацията чрез реформа в принципите и функционирането на МФИ; коригиране на търговските баланси; постигане на устойчив и справедлив растеж.

„Неоикономика“

Като известен „частен случай“ в анализа на неравенството, глобализацията и икономическия растеж е нестандартното изследване на Олег Григориев в „Епоха на растежа. Лекции по *неоикономика*“ с подзаглавие „разцвет и упадък на световната икономическа система“. Основната теза на автора е, че икономическата система не притежава иманентно свойство да расте и се развива и че тя е изчерпала първоначалния външен импулс за растеж и бавно върви към упадък. Авторът търси отговор на въпроса защо едни страни са богати, а други остават бедни; какви фактори определят икономическия растеж. И Като се опира на стопанско-историческия анализ

на продължителни периоди от развитието на световното стопанство стига до извода, че върху икономическия растеж влияят външни фактори, свързани повече с особените исторически условия, с развитието на технологиите и преразпределението на ресурси. Ако външните обстоятелства се подреждат подходящо, то икономиката се възползва от това и ще поддържа висок икономически растеж.

О. Григориев анализира редица реални процеси и противоречия в съвременната световна икономика в условията на глобализацията, които потвърждават порочните механизми на глобалната икономическа система и функционирането и управлението на международните финансови институции в полза на международния финансов капитал. Основният въпрос, който авторът поставя отново е във фокуса на социалните измерения на икономическия прогрес: има ли смисъл от т.нар. икономическо развитие, ако в основата му лежи бедността на мнозинството от населението? И не е ли време за промяна на социално-икономическия модел на развитие на света и на международния икономически ред? „Не е ли време страните, намиращи се на относително ниско равнище на развитие, да започнат да обсъждат въпроса за прехода към друг социално-икономически модел на световно устройство?“ (Григориев, с. 9)

„Капитализъм 4:0”

Концепция за възможното реформиране на капитализма и „раждането на новата икономика след кризата” развива Анатол Калецки. Според него еволюцията на капитализма преминава през четири етапа в своята история и сега настъпва капитализъм 4:0. В процеса на приспособяване Капитализъм 4.0 ще развива адаптивна смесена икономика, в която пазарите и държавата ще упражняват балансирано сътрудничество, регулациите и социалната политика ще осигуряват равновесието между икономическия растеж и благосъстоянието в обществото. За новия капитализъм ще е типично устойчивото развитие и опазването на околната среда, балансираното взаимодействие между технологиите и екологичните изисквания, съчетаването на растежа със социалните ценности – повишаване на жизнения стандарт, по-високо заплащане на труда, свобода на избор. Капитализъм 4.0 ще засили глобалната система за управление,

за да реши глобалните проблеми на финансовата нестабилност, неравенството и екологията. По-тясната координация между правителствата и пазарите следва да се издигне от национално на световно ниво, смята Калецки. Но същевременно пристъпва с умерен скептицизъм към възможностите за глобална система на управление. Кризата в общите политики и проблемите днес в ЕС доказват на практика това. Съвсем резонно Калецки обяснява, че усилията за създаване на по-конструктивно партньорство между политика и икономика на международно ниво се затрудняват непрекъснато от международния сблъсък на интереси.

„Посткапитализмът”

Радикален възглед за бъдещето представя и Пол Мейсън в книгата с претенциозно заглавие „Посткапитализмът”, както той нарича новата система на икономическо и политическо устройство на света. Подобно на Олег Григориев той смята, че границите на приспособяването и мутирането на капитализма са достигнати. Отвъд тях е новата система на посткапитализма в епохата на информационната икономика. Доказателство за това той намира в последиците от съвременната световна икономическа криза, а причините за възникването на новата система се коренят в преформирането на икономиката около нови ценности, поведение и норми в информационната епоха. Информационните технологии предизвикват разпад на йерархичната икономика и на нейно място идват мрежовите отношения и информационната икономика. Тя налага редица качествени промени в труда, производството и пазари.

Почти незабележимо, паралелно с пазарната система възникват нови области на икономически живот със свой собствен ритъм: разпространиха се паралелни валути, банки за кредитиране с време, кооперативи и самоуправляващи се единици; възникват нови форми на собственост, нови форми на кредитиране. През последните години се формира нова бизнес субкултура, наречена „споделена икономика”, в която достъпът до стоки и услуги става по-важен от собствеността и в която транакционните разходи са пренебрежимо малки, благодарение на новите технологии.

„Капиталът на ХХI век”

Най-силен интерес в последните години в областта на икономическите изследвания предизвика книгата на Тома Пикети „Капиталът на ХХI век”. Някои я сравниха с „Капиталът” на Маркс. Очевидно ефектът може би е съзнателно търсен от автора със заглавието, въпреки същностните разлики.

Пикети привежда огромен масив данни за икономическото неравенство при капитализма в продължение на два века в повече от 20 страни. За разлика от Калецки и Стиглиц той разглежда неравенството като вътрешна същностна черта на икономическата система на капитала.

Пикети извежда основен закон, който определя неравенството в капиталистическата икономика: когато възвръщаемостта на капитала е по-висока от растежа на БВП, доходът от капитала расте по-бързо от трудовото възнаграждение. Това е естественото състояние на капитализма, според него. „Това неравенство отразява фундаментално логическо противоречие... Натрупаният капитал се възпроизвежда сам по-бързо, отколкото се увеличава производството. Миналото поглъща бъдещето.” (Пикети, с. 585)

Какво предлага Пикети за намаляване на неравенството? Преди всичко дълбока реформа в данъчната система, която да увеличи данъците за свръхпечалбите и наследството, увеличаване на социалните разходи, осигуряващи достъп до образование и здравеопазване, антимонополно законодателство, реформи в корпоративния сектор – регулиране на максимално възможните нива на възнаграждение на топ-мениджмънта и законодателни норми, ограничаващи възможностите на банките да експлоатират останалата част от икономиката и обществото.

Всички тези промени могат да се осъществят чрез политиката на националната държава, която остава важно звено в процесите на дълбока модернизация в много от аспектите на социалната и данъчната политика, в разработването на нови форми на управление и съвместна собственост като промеждутъчна форма между държавната и частната собственост, която ще бъде една от главните задачи на бъдещето, според Пикети. Но решението на проблемите с нера-

венството не е по силите само на националната държава. Неравенството има глобален характер и политиките за решителното преодоляване на икономическите и социалните дисбаланси изискват висока степен на международно сътрудничество и регионална политическа интеграция. Пикети обаче не е оптимист. Той се безпокои от неспособността на регионалните структури, в частност ЕС, да се борят с неравенството. Напротив, той отбелязва, че европейските политики в последните години са отслабили постигнатите завоевания на социалната държава на XX век и не създават нищо друго, освен повече пазар, рестрикции и орязване на социалните програми.

Интересна е оценката на Пикети за *икономическата наука* и бъдещето на икономическата теория. Използвайки историко-статистическите подходи и сравнителните методи в икономическия анализ в разглеждания труд, той непрекъснато търси социалните, политическите и ценностните измерения на икономическите процеси. Т.Пикети заявява, че предпочита названието „политическа икономия” на мястото на претенциозното според него название „икономическа наука”. „Аз предпочитам словосъчетанието „политическа икономия”, което е възможно да звучи старомодно, но съдържа достойнството да отразява единствено приемливата особеност на икономиката в рамките на обществените науки, която се съдържа в нейното политическо, нормативно и нравствено измерение.” (Пикети, с. 587)

Пикети определено се присъединява към съвременната интерпретация на същностния политико-икономически анализ, който според него трябва да включва рационално, систематично и методично изследване на икономическите процеси в тяхното историческо, институционално и социално обкръжение. Политическата икономия в своята нормативна функция е длъжна да изследва „каква трябва да е идеалната роля на държавата в социалната и икономическата организация на страната, какви държавни институти и политически мерки в най-голяма степен ни приближават към идеалното общество”(Пикети, с. 587)

Не подлежи на съмнение фактът, че редица от последните изследвания в областта на икономическата теория и социално-политическите анализи полагат основите на дълбоки промени в теоре-

тичното осмисляне на съвременните процеси на социално-икономическата действителност. През последните десетилетия съвременната икономическа теория е в процес на дълбока трансформация – процес на нови търсения в методологията и промени в основните теоретични модели (парадигми). Икономическата теория е достигнала етап на наложително преосмисляне на основни методологични подходи и базови теоретични постулати в посока на ограничаване пространството на неокласическата парадигма и отхвърляне на постановката за социално неутралната икономическа наука. Съвременните промени в икономическата теория се свързват все повече с разбирането за вградеността на икономиката в цялостната политико-икономическа, обществено-институционална система, изградена върху ценностните ориентири на социо-културното, нравствено-етичното, историко-еволюционното развитие.

В търсенето на новата парадигма и методология икономическата теория все повече се обръща към политическата икономия, разбира се, в нейното съвременно развитие и разбиране като интердисциплинарна област на научното знание „на ръба на науките”, която изучава икономиката в контекста на социума като динамично, взаимнообвързано и неделимо цяло; която осъществява ползотворна и креативна интеграция на икономическата теория с историята на икономическата мисъл, с икономическата история, с икономическата политика, със социологията и политологията, с философията на икономиката и формира една модерна интегрална наука, която ще използва най-новите методи и подходи в посока на ефективно приближение към социално-икономическата практика за обяснението на сложните процеси в съвременния глобален свят и с по-ясен поглед към перспективите на бъдещето.

Използвана литература

1. ГРИГОРИЕВ, ОЛЕГ. (2016) *Епоха на растежа. Лекции по Неоикономика*, С.
2. КАЛЕЦКИ, АНАТОЛ. (2013) *Капитализъм 4.0 / Раждането на новата икономика след кризата*, С., 2013.
3. МЕЙСЪН, ПОЛ. (2016) *Посткапитализмът/ Пътеводител за нашето бъдеще*, С., 2016.

4. ПИКЕТТИ, ТОМАС. (2015) Капитал в XXI веке, Москва, 2015,
5. Скидельски, Робърт. (2011) Кейнс. Возвращение мастера, М., 2011.
6. СТИГЛИЦ, ДЖОУЗЕФ. (2012) Цената на неравенството / Как днешното разделено общество застрашава бъдещето ни, С., 2012, (1).
7. СТИГЛИЦ, ДЖОУЗЕФ. (2016). Голямото разделение/ Неравните общества и какво можем да направим за тях, С.2016 (2)
8. GREENSPAN, A. (2007) The age of Turbulence Adventures in a New World, 2007.